

В.М.Кулик

ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО МАС-МЕДІЙ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МЕДІЙНИЙ ДИСКУРС

У статті розглянуто політику української влади щодо мас-медій на трьох різних етапах її еволюції: поступового обмеження свободи діяльності медійних організацій, запровадження масштабних репресій та цензури, відновлення плюралізму медій та їхньої автономії від влади. Звернено увагу на те, як зміни політики відбивалися на медійному дискурсі, зокрема способі представлення діяльності органів влади.

Volodymyr Kulyk. The policy of Ukrainian authorities towards the mass-media and its influence on media discourse. The article

studies the Ukrainian authorities' policy with regard to the mass media at three different stages of its evolution: the gradual limitation of the freedom of media organizations, the launching of large-scale repressions and censorship, the reversion to the pluralism of the media and its autonomy vis-a-vis the state. Particular attention is paid to the impact of policy changes on media discourse, especially the presentation of the activities of power bodies.

Від демократизації до «кланізації»

У перші роки незалежності ставлення української влади до мас-медій загалом відповідало її деклараціям про будівництво демократичної правової держави. Більшість видань, що існували за радянських часів, здобули статус незалежних і могли публікувати все, що вважали за потрібне редактори й за що ладні були платити читачі. Крім того, влада майже не чинила перешкод заснуванню нових приватних газет і журналів, тож їх число неухильно зростало, наприкінці 1990-х досягши, за різними даними, від 80 до 90 відсотків загальної кількості періодики. Так само дозволяла вона створення приватних радіо- й телекомпаній, яких невдовзі теж стало в багато разів більше, ніж державних¹. Множинність організацій та диферсифікація власності в медійній ділянці забезпечили певний інформаційний плюралізм і можливість вибору розважальних продуктів. Щоправда, успадковані від СРСР радіомережі й телеканали влада воліла залишити в державній власності, не погодившись бодай частково їх приватизувати чи створити на їх основі громадське мовлення, що було б незалежним від бажань урядовців.

Власне, за президенства Леоніда Кравчука чиновники здебільшого не чинили відвертого тиску на журналістів з метою змусити їх говорити й писати так, як вигідно владі. Подеколи вони намагалися обмежити журналістську критику, передусім на адресу Президента й інших керівників, але медіям тоді здебільшого вдавалося боронитися від цих зазіхань на свободу слова². Брутального владного тиску майже не було — принаймні в загальнодержавному масштабі — й на парламентських та президентських виборах 1994 року. Хоча більшість державних видань і каналів підтримали Кравчука в боротьбі з його головним опонентом Леонідом Кучмою, багато приватних медій агітували за Кучму чи інших висуванців. Окрім того, Кучму активно підтримували поширювані в Україні російські медії, зокрема ГРТ³.

Протягом першої половини 1990-х український парламент також ухвалив низку законів про діяльність мас-медій та, ширше, збирання, поширення й використання інформації, що розвивали демократичні здобутки союзного закону 1990 року й доповнювали їх нормами міжнародних актів, які Україна в той самий час ратифікувала. Ці закони проголосили свободу слова й заборону цензури, право на вільне заснування друкованих і електронних медій, неприпустимість утручання сторонніх осіб і організацій (зокрема органів влади) в їхню діяльність, право зачеплених медійними публікаціями громадян і організацій на спростування неправдивої інформації та інші демократичні засади. Завершила процес облаштування законодавчих підвалин медійної інституції Конституція 1996 року, яка ще раз проголосила «право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» та «право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію» — застерігши, втім, що «здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку» та деяких інших суспільних благ⁴. Але на практиці такого обмежування тоді не було навіть у Криму, де багато газет (і навіть деякі фінансовані з бюджету) відверто виступали проти належності півострова Україні або й самої її державності.

Проте за президентства Кучми в другій половині 1990-х ситуація в медійній ділянці почала погіршуватися мірою того, як, з одного боку, виконавча влада в центрі й регіонах, а з другого, великі бізнесмени дедалі активніше використовували видання й телеканали задля впливу на громадську думку й запобігання критиці на свою адресу. Початок процесу активної «кланізації» медій деякі оглядачі пов'язують із діяльністю прем'єра Павла Лазаренка (1996–1997), який активно нарощував вплив на політичні та економічні еліти й, зрештою, став загрозою для панівних позицій президента, що відтак поквапився відправити прем'єра у відставку⁵. Водночас із зусиллями Лазаренка на здобуття контролю над низкою дніпропетровських (у цьому місті він працював до призначення в уряд) та загальнонаціональних медій — а почасти у відповідь на ті зусилля, задля протидії його впливу — інші політики й бізнесмени теж переймалися забезпеченням власної медійної підтримки. Вони або засновували нові газети й канали, або купували — чи «спонсорували» й таким чином ставили під контроль — уже наявні медії. Тому попри суттєве зростання обсягів приватних

інвестицій медії в Україні не були насамперед бізнесом. Зокрема, як сказала згодом член Національної ради з питань телебачення та радіо Тетяна Лебедева, «переважна частина каналів — дотаційні. Навіть якщо вони були прибутковими, то їх розглядали насамперед не як джерело заробляння грошей, а як важіль тиску або розв'язання іміджевих, політичних чи бізнесових завдань, що стояли перед власником»⁶. Політично зумовлена підтримка штучно продовжувала існування неефективних видань і каналів та ускладнювала ринкове реструктурування медійної ділянки.

Друкованих медій це стосувалося найбільшою мірою — зокрема тому, що жалюгідне фінансове становище багатьох із них дозволяло здобувати над ними контроль без великих витрат. На думку деяких експертів, «уже в 1996 році відбувся певний поділ груп видань залежно не від їхніх фахових інтересів, а від інтересів їхніх «господарів». Заангажованість преси стала виразно помітною не лише з матеріалів, надрукованих на газетних шпальтах [...], але про це почали говорити відкрито»⁷ — і журналісти, й високопосадовці. Одну з найкрасномовніших заяв із цього приводу зробив головний редактор газети «Незалежність» Володимир Кулеба: «...ні про яку незалежну пресу сьогодні в Україні не може йти мова. [...] Як і колись, преса зараз — служниця, а журналісти — привідні паски, але вже не однієї партії, а різних кланів»⁸. Неодноразове публічне ствердження політично-кланової залежності медій уплинуло на їх сприйняття серед еліт і загалу — принаймні серед освічених верств, здатних критично аналізувати публіковані тексти. Медії були вже не так речником інтересів суспільства, вповноваженим контролювати владу, як зняряддям певних політичних чи бізнесових груп, не вартим ані довіри громадян, ані поваги держави.

Замість змушувати членів владної та інших ключових еліт змиритися з відкритістю для загалу всіх аспектів їхнього життя, яка стала нормою в демократичних країнах, українські медії за нових умов виносили на публічний розгляд тільки ті аспекти, які вважали за доцільне оприлюднювати власники чи зверхники видання або каналу. Журналісти почали не тільки більш чи менш відверто вихваляти своїх «господарів», а й більш чи менш брутально дискредитувати їхніх політичних і бізнесових супротивників, використовуючи так звані компрометаційні матеріали (компромат). Водночас політики, урядовці, бізнесмени та ці еліти вели не менш активну й нещадну війну проти медій. Непоодинокими були

випадки погроз, побиття, навіть убивств журналістів, а виконавці й тим паче замовники майже завжди залишалися непокараними⁹. Та, мабуть, головною зброєю в цій війні стали судові позови проти видань, публікації яких, на думку позивачів, ображали їхню гідність і репутацію. Це був не тільки засіб захисту від наклепницьких звинувачень, а й чинник фінансового тиску на пресу. Адже позивачі мали змогу оцінювати ображену гідність у величезні суми й у разі виграшу просто розорювати нелюбі їм видання, якщо ті не мали впливових і багатих зверхників. Такий шлях відкривала відсутність законодавчого обмеження величини таких позовів чи бодай обов'язкової застави, ризик утратити яку відохотив би деяких позивачів. Це була одна з численних прогалин у начебто демократичному законодавстві, що їх активно використовували прибічники обмеження демократичних свобод мас-медій і опозиції. Найбільші можливості для такого використання мала саме виконавча влада, що вдавалася й до тиску на суди, аби вони стягували з опозиційних видань величезні суми за позовами про честь і гідність, і до різноманітних перевірок цих видань — від податкових до пожежних, — які ускладнювали або й зовсім паралізували їхню діяльність¹⁰.

Репресії та цензура

Наближення парламентських і президентських виборів 1998–1999 років спонукало політиків і урядовців активніше скуповувати й/або підпорядковувати популярні видання та канали, що їх вони вважали одним із ключових засобів посилення впливу на маси. Різні політичні сили вкладали кошти в медію, або засновуючи видання спеціально «під вибори», або суттєво збільшуючи наклади вже наявних видань і зосереджуючи їх на пропаганді своїх дій і намірів та дискредитації опонентів. Депутати Верховної Ради зробили спробу забезпечити безплатну для них пропаганду, в травні 1997 року ухваливши почати мовлення Громадського українського радіо і телебачення (ГУРТ), яке, всупереч назві, мало бути фінансоване з бюджету й підконтрольне представленим у парламенті партіям. Але під тиском президента Нацрада відмовилася надати цій структурі ефірний час. Мало того, виконавча влада ще й на певний час позбавила законодавчу змоги пропагувати свою діяльність за допомогою прямої трансляції сесій, яку державне телебачення й радіо постійно здійснювали від 1990 року¹¹.

Водночас Кучма та його оточення теж активізували намагання посилити контроль за медійною ділянкою й завдяки наявним у них адміністративним і фінансовим ресурсам досягли набагато більшого успіху. Доти вони переймалися контролем над державними медіями. Головним об'єктом владної уваги був державний канал телебачення, на якому, за словами одного з журналістів, уже на 1997 рік установлено жорстку цензуру, виконавці якої «відфільтровують кожне слово і кожен кадр»¹². Але перед виборами президентове оточення вирішило, що цього не досить, бо державні медії не мають достатньої популярності в суспільстві й, отже, не здатні донести широким масам позитивний образ Кучми та прихильних до нього партій. Тому, по-перше, кілька лояльних до президента бізнесменів із власної ініціативи чи під впливом його адміністрації вклали чималі кошти в уже чинні або новостворені видання та телекомпанії (як-от «Факты и комментарии», «Сегодня» та ICTV), котрі відтак стали більш чи менш відверто пропагувати позиції президента й пропрезидентських партій. По-друге, виконавча влада почала набагато рішучіше боротися з опозиційними медіями, зокрема підконтрольними Лазаренкові, якою вона після його усунення з прем'єрської посади влітку 1997 року й до фактичного вигнання з країни взимку 1999-го вважала головною загрозою своєму пануванню. Напередодні виборів 1998 року влада з небаченою доти брутальністю закрила одну його газету, «Всеукраинские ведомости», та тимчасово зупинила вихід іншої, «Правда Украины»¹³.

Утім, під час парламентської кампанії в пресі ще зберігався реальний плюралізм із поділом преференцій газет відповідно до їхніх формальних власників чи неформальних «спонсорів», і про Кучму в багатьох виданнях писали здебільшого негативно. Проте, як указували автори одного з моніторингів, «протягом 1999 року співвідношення між позитивними і негативними публікаціями поступово змінювалося на користь Президента, а безпосередньо напередодні виборів у жовтні–листопаді зусиллями передвиборчих штабів Л. Кучма мав найкращі серед кандидатів показники»¹⁴. А головне, він мав безперечну перевагу за загальною кількістю публікацій, яка в загальнонаціональних і київських міських газетах майже втричі перевищувала число матеріалів про інших реальних кандидатів. Ще разючішим був контраст на телебаченні, де не лише державний, а й більшість приватних каналів говорили про Кучму тільки позитивно чи нейтрально, тоді як його головних

суперників вони представляли переважно негативно, особливо перед другим туром¹⁵.

Попри різку критику цієї практики з боку міжнародних спостерігачів, на парламентських виборах 2002 року упередженість медійних представлень лише посилилася¹⁶. Хоча опозиція ще зберегла вплив на деякі газети, телебачення здебільшого пропагувало пропрезидентські партії та блоки, а опозиційні представляло негативно або й узагалі замовчувало. Особливо незбалансованими були пов'язані з виборами матеріали трьох загальнонаціональних каналів — цілком залежного від президентської адміністрації Першого національного, а також «1+1» та «Ітера», які на той час опинилися під контролем однієї політичної сили, Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) й особисто її лідера Віктора Медведчука. Така концентрація телевізійних ресурсів уже сама собою була небезпечною для демократії, надто в країні, яка ще не позбулася спадщини тоталітаризму в політичній культурі. Невдовзі після виборів ця концентрація ще посилилася, бо один із найбагатших бізнесменів, Кучмин зять Віктор Пінчук, на додачу до раніше купленого ICTV, здобув контроль над «Новим каналом» та СТБ¹⁷. Таким чином, усі провідні канали опинилися під контролем двох груп, що беззастережно підтримували Кучму.

Наступним етапом у недемократичній еволюції медійної політики Кучминого режиму стала поява влітку 2002 року так званих темників — розповсюджуваних серед медійних організацій письмових інструкцій щодо представлення різних політичних і соціальних «тем дня». Уперше їх запроваджено перед парламентськими виборами для «внутрішнього обігу» серед медій, що перебували під контролем СДПУ(о)¹⁸. Проте згодом, після призначення Медведчука на посаду керівника президентської адміністрації, вони стали способом використання різних каналів та, меншою мірою, радіостанцій і газет — без огляду на їхню формальну й неформальну належність — як пропагандистських інструментів режиму. Доти влада диктувала медіям, чого *не казати*, а тепер стала також указувати, що та як саме — часом до окремих фраз і ключових слів — *казати*. Хоч темники посилали також на радіо й у пресу, їхнім головним об'єктом усе ж було телебачення, що його владні цензори вважали найважливішим ресурсом для забезпечення впливу на маси. Адміністрація Президента пильно контролювала дотримання цих указівок і в разі суттєвих відхилень тиснула на власників каналів, а ті, щоб уникнути тиску, вимагали від менеджерів

не відхилятися. Разюча подібність випусків новин на різних каналах та оприлюднення час од часу у вільних від цензури медіях текстів самих темників привернули до нової технології увагу політично активної частини суспільства та міжнародних організацій. Попри розголос і критику, влада не визнала існування темників і не відмовилася від їх застосування впродовж наступних двох із гаком років — хоча коло отримувачів і виконавців із часом звужувалося¹⁹.

Утім, ефективність контролю влади за телевізійними новинами було суттєво підважено вже влітку 2003 року з появою підконтрольного опозиції П'ятого каналу, який хоч і покривав лише трохи більше третини території країни, все-таки був доступний у більшості великих міст, де зосереджувалася політична активність. Цей канал ігнорував темники, повідомляв про події, що їх замовчували інші мовники, та запрошував до студії не лише провладних політиків, а й опозиційних. Поширення альтернативних представлень серед політично активної частини суспільства (крім П'ятого каналу, також в інтернеті, а від літа 2004-го ще й на телебаченні та радіо «Ера») лише посилювало їхнє обурення цензурованими новинами на інших каналах, а отже, робило цензуру не надто ефективною. Усвідомлюючи це, Кучмине оточення напередодні президентських виборів 2004 року намагалося спершу обмежити досяжність програм П'ятого каналу (змушуючи мовників у різних регіонах припиняти його ретрансляцію), а потім зовсім покласти край його функціонуванню, заблокувавши рахунки каналу (за судовим позовом одного з пропрезидентських політиків) та позбавивши його ліцензії на мовлення. Проте колектив каналу активно опирався — аж до оголошеного за тиждень до виборів голодування, що його показано наживо, — а на відверто свавільне закриття каналу Кучма не зважився, бодай з огляду на прикуту до українських виборів увагу Заходу. За кілька днів після першого туру рахунки каналу розблоковано, а Нацрада підтвердила чинність його ліцензії. Після цього нецензуроване мовлення П'ятого каналу стало одним із ключових засобів інформування суспільства про виборчі фальсифікації в другому турі та масові протести проти них, що стали відомі як «помаранчева революція»²⁰.

Треба зауважити, однак, що владний контроль, заборони й репресії стосувалися передусім матеріалів на політичні та соціальні теми, тоді як в інших аспектах режим Кучми дозволяв медіям робити практично все, що вони вважали за доцільне. Він не надто

переймався тим, чи задовольняють вони потреби різних груп населення (чи транслюють ті дитячі, культурологічні або інші економічно не вигідні програми, наявність яких передбачали ліцензії), чи дотримуються будітмо обов'язкових норм суспільної моралі (скажімо, чи не показують у денний час сцен насильства), чи не пропагують ксенофобії (постійні в деяких кримських газетах антикримськотатарські публікації залишалися безкарними, а боротьбу з антисемітськими публікаціями влада часом використовувала як засіб розправи з опозиційними медіями, зокрема популярною газетою «Сільські вісті») та чи не порушують норм щодо вживання української мови (спробу Нацради в квітні 2004 року вдатися до рішучих засобів боротьби з русифікацією ефіру зупинив особисто Кучма)²¹.

Неминучим наслідком зосередження репресивних заходів режиму на політичних матеріалах стало зменшення від другої половини 1990-х частки присвяченої їм газетної площі й ефірного часу. Почасти відвернення уваги від політики було бажанням влади, а почасти — відповіддю медійників на її тиск, намаганням заховатися від нього за неполітичними матеріалами, які не становили для владців інтересу в сенсі здійснення впливу на громадян. Тому з телеефіру зникали старі аналітичні програми й не з'являлися нові, з десятків FM-радіостанцій усього кілька працювали в розмовному жанрі, а приватні газети були переважно напів- або й цілком таблоїдами. Навіть у випусках новин текстів про політику стало менше й вони перемістилися в другу половину, а в першій опинилися матеріали про кримінал, світські плітки чи екзотичні пригоди. Проте згодом деполітизація медій перестала влаштовувати владу, яка вимагала від них уже не мовчати про політику, а говорити — але так, як влада вказувала. Політичні матеріали знову повернулися на чільне місце у випусках і на сторінках новин, в телеефірі побільшало оглядово-аналітичних програм, з'явилися навіть спеціальні публіцистичні продукти, метою яких була дискредитація опозиції. Але побічним наслідком стала дальша втрата довіри до політичного мовлення медій з боку населення чи принаймні опозиційно налаштованої його частини.

Помаранчева свобода та її межі

Посилення тиску влади на медіі напередодні виборів 2004 року, приклад успішного опору П'ятого каналу та наростання активності прибічників радикальних змін в українському суспільстві,

зрештою, спонукали журналістів виступити проти цензури вже не поодиночі, а колективно. Головну роль у цих виступах відіграли телевізійники, які доти зазнавали найбільшого владного тиску. За три дні до першого туру виборів 55 працівників п'яти впливових телеканалів (до яких невдовзі долучилися ще близько 200 журналістів зі столиці й регіонів) публічно висловили протест проти «висвітлення вирішального періоду виборів у спотвореному вигляді» — тобто вочевидь привілейованих умов для висунення Кучминого режиму Віктора Януковича та дискредитації опозиційних кандидатів, насамперед Віктора Ющенка²².

Проте справжній злам стався щойно після другого туру, коли медійники побачили масові протести проти фальшування результатів і, отже, повірили в реальність змін. Працівники інформаційних служб спершу «1+1», а потім Першого національного просто відмовилися працювати за темниками й зрештою домоглися від менеджерів згоди на неупереджене представлення подій. Уже за тиждень після початку «революції» жоден загальнонаціональний канал не працював за інструкціями президентської адміністрації. Всі вони (за винятком хіба що донецького каналу «Україна») більш чи менш збалансовано подавали погляди двох протиборних політичних таборів і надавали їхнім представникам змогу самим висловлювати ці погляди, зокрема й у спеціальних дискусійних програмах, суспільний інтерес до яких тепер годі було заперечити. Хоча в політичному мовленні зберігалось багато маніпулятивних елементів, вони були зумовлені преференціями власників каналів або самих журналістів, а не централізованою системою владного контролю й цензури²³.

Перемога «революції» (в короткотерміновому сенсі задоволення головної вимоги протестувальників) та обрання Президентом провідника опозиції Ющенка створили нові умови для функціонування українських медій. Демократичні (принаймні порівняно з діячами попереднього режиму) переконання самого Ющенка й низки інших чільників колишньої опозиції, призначених на високі посади в новій владі, їхній особистий досвід боротьби з цензурою, готовість багатьох журналістів обстоювати й зміцнювати знову здобуту свободу та підтримка цієї свободи в суспільстві й особливо його «помаранчевій» частині — всі ці чинники сприяли утвердженню після революції нового типу стосунків між владою та медіями. Влада стала відкритішою до журналістів і толерантнішою до їхньої критики, а вони — критичнішими до її

діяльності, певними свого права й обов'язку контролювати її від імені суспільства, зокрема представляти ті аспекти, до яких самі владці воліли би не привертати широкої уваги. Щоправда, владні діячі, в тім числі й особисто Ющенко, часом не стримувалися від некоректних реакцій на, як їм здавалося, неадекватну критику, а журналісти не завжди виявляли належну людську тактовність і професійну відповідальність²⁴. Проте назагал новий режим майже не зазіхав на свободу слова.

Припинилися арешти, затримання та залякування журналістів, влада майже не перешкоджала їхній діяльності, а позови посадовців проти журналістів стали рідшими й не завжди приносили перемогу позивачам. Критика на адресу владних діячів, більшменш збалансоване подавання поглядів влади й опозиції, представлення всіх подій, що їх редактори вважають значущими для своєї аудиторії, стали для української політичної журналістики нормою, відверто порушувати яку зорієнтовані на непартійну аудиторію медії уникали. Важливою передумовою критичності масмедій було збереження багатьох із них під контролем структур, які перейшли в опозицію. Хоч медійна критика певною мірою погіршила репутацію влади в очах громадян, Ющенко не вдався до тиску на медії навіть напередодні парламентських виборів 2006 року²⁵.

Позбувшись функцій боротьби з опозиційними медіями, Національна рада з питань телебачення й радіомовлення зосередилася на своїх питомих функціях контролю за дотриманням норм законодавства та ліцензій, що його, втім, вона здійснює відповідно до ідеологічних орієнтацій самих членів та влади, яка надала їм повноваження. Обраний навесні 2005 року склад Нацради почав звертати особливу увагу на забезпечення встановленого відсотка україномовності теле- й радіоефіру та частки національного продукту в музичних програмах радіостанцій, яке в «помаранчевому» таборі вважають важливим із погляду національної ідентичності й інформаційної безпеки²⁶. Водночас ані Нацрада, ані Президент, ні парламент не виявили демократичності в іншому важливому аспекті подолання спадщини кучмізму: створенні громадського телебачення й радіо. Про нагальну потребу цієї інституції журналісти заговорили відразу після «революції», вважаючи її створення «найефективнішим інструментом розв'язання проблеми не тільки політичної цензури, а й ринкової» (представлення розмаїтих поглядів і забезпечування потреб різних груп глядачів та слухачів, що його ринкове змагання робить майже неможливим)²⁷.

Низка впливових діячів, зокрема Ющенко, заявили про підтримку цієї ініціативи, проте до конкретних кроків так і не дійшло. Найімовірніше тому, що й виконавча, й законодавча влади не бажали, щоб нова структура була справді незалежною від їхніх бажань, і не хотіли втрачати контролю над державним телебаченням і радіо, на базі якого журналісти пропонували творити громадське мовлення.

Так само нова влада не виявила політичної волі в справі роздержавлення величезної кількості друкованих медій, що їх видавали органи влади. Про потребу цього кроку віддавна говорять журналісти й політики, вказуючи на низьку популярність більшості цих видань серед читачів, неефективність менеджменту, шкідливість практики їх дотування для розвитку медійного ринку та неготовість чиновників дозволити критикувати себе тим, чие існування вони цими дотаціями забезпечують²⁸. Однак реформі якраз і перешкоджає небажання чиновників утратити контроль за представленням їхньої діяльності, а також неготовість розв'язувати соціальні проблеми журналістів, які внаслідок роздержавлення втрачатъ роботу²⁹.

Повернення до влади в другій половині 2006 року Януковича та його Партії регіонів призвело до деякого погіршення стосунків влади та медій. Від перших днів існування нової парламентської більшості та уряду їхні діячі виявляли невдоволення медійною критикою й нерідко намагалися перешкодити діяльності журналістів, у деяких випадках навіть удаючися до фізичної сили, або запровадити цензуру в підконтрольних їм ЗМІ (зокрема тих, що перебувають у комунальній власності). Проте досвід 2004 року, прагнення встановити добрі стосунки з Заходом і протистояння з президентським оточенням спонукали «регіоналів» уникати антагонізму з медіями й подавати себе як прибічників свободи слова. Водночас журналісти активніше реагували на недемократичні дії та плани цього чи інших політичних таборів. Тому загрозливі для цієї свободи законодавчі ініціативи окремих депутатів не були схвалені, й дальшого погіршення політики влади щодо медій, усупереч песимістичним прогнозам, не сталося — тим паче, що після виборів 2007 року влада знову змінилася.

Посилення конфронтації між колишніми «помаранчевими» союзниками — Президентом Ющенком та обраною наприкінці 2007 року на посаду Прем'єра Юлією Тимошенко — виявилось, зокрема, в боротьбі за вплив на найрейтинговіший телеканал,

«Інтер». Політичні інтереси власників каналу зумовили орієнтацію його новин і політичних програм, що на деякий час стали вочевидь упередженими до Тимошенко³⁰. Повернення провідного каналу до явної політичної заангажованості стало свідченням уразливості завоювань «помаранчевої революції» в медійній ділянці.

Таким чином, ситуація залишається нестійкою. Головними перешкодами для демократизації медійної ділянки залишаються недосконалість законодавчої бази, авторитарна культура політичної та бізнесової еліти й брак професійної відповідальності журналістів, неготовість багатьох із них опиратися тискові й тим паче спокусам (як-от щедрій оплаті неформально замовлених рекламних чи дискредитаційних публікацій). Тож хоча в медіях зберігається політичний плюралізм і загроза повернення масштабної владної цензури зразка 2004 року поки що не є реальною, стосунки медій із владою та власниками залишаються далекими від стандартів західних демократій.

¹ Riabchuk M. A Perilous Way to Freedom: The Independent Mass Media in the Blackmail State // Journal of Ukrainian Studies. — 2001. — Vol. 26. — No. 1–2. — P. 94–97; Почепцов Г., Чукут С. Інформаційна політика. Навчальний посібник. Част. 1. — Київ, 2002. С. 61; Dyczok M. Ukraine's Media Landscape // Society in Transition: Social Change in Ukraine in Western Perspectives / Ed. by W. W. Isajiw. — Toronto, 2003. — P. 286–288.

² Карпенко В. Преса і незалежність України: Практика медіа-політики 1988–1998 рр. — Київ, 2003. — С. 225–230.

³ «Четверта колона»: свобода та залежність мас-медіа в Україні / За ред. В. Піховшека, О. Чекмишева, В. Ганжі. — Київ, 1997. — С. 189; Кіпіані В. «Справжньої свободи слова немає, є лише її імітація...» // Українська правда (тут і далі див. архів за адресою www.pravda.com.ua). — 7.06.2004. Чи не єдиною спробою відвертого тиску було винесене між двома турами виборів попередження Національної ради з питань телебачення та радіо приватній телекомпанії «Гравіс» про можливе позбавлення ліцензії, що компанія оголосила політичною розправою за підтримку Кучми.

⁴ Конституція України (28.06.1996). — Ст. 34.

⁵ «Четверта колона»... — Част. 3; Дуцик Д. Політична журналістика. — Київ, 2005. — С. 72.

⁶ Локоша Л. Татьяна Лебедева: «Мне трудно сегодня представить, что на «1+1» опять появятся «пятиминутки ненависти» // Телекритика (тут і далі див. архів за адресою www.telekritika.kiev.ua). — 24.12.2004.

⁷ Піховшек В., Конончук С. Розвиток демократії в Україні: 1997 рік. — Київ, 1998. — С. 139.

⁸ Цит. за: «Четверта колона»... — С. 208.

⁹ Піховшек В., Конончук С. Розвиток демократії в Україні: 1997 рік. — С. 149–150; Карпенко В. Преса і незалежність України... — С. 231–240.

¹⁰ Піховшек В., Конончук С. Розвиток демократії в Україні: 1997 рік. — С. 142–149; «Четверта колона»... — Част. 1.

¹¹ Піховшек В., Конончук С. Розвиток демократії в Україні: 1997 рік. — С. 147, 152–155.

¹² Цит. за: Там само. — С. 144.

¹³ Піховшек В., Конончук С., Ярош О. Розвиток демократії в Україні: 1998 рік. — Київ, 1999. — С. 120–121.

¹⁴ Цит. за: Дуцик Д. Політична журналістика. — С. 76.

¹⁵ Сакада М. Діяльність ЗМІ у період президентської виборчої кампанії 1999 року // Соціальні виміри суспільства. — Вип. 6. — Київ, 2003. — С. 30–36.

¹⁶ Перед цим посиленням залежності й упередженості медій був нетривалий період дещо збалансованішого представлення політичних подій, що почався наприкінці 2000 року, коли опозиція звинуватила Кучму в причетності до вбивства журналіста Георгія Гонгадзе, який не раз критикував його та інших посадовців. Це спричинило масові протести, послаблення Кучминих позицій і зменшення тиску влади на медії.

¹⁷ Dyczok M. The politics of media in Ukraine: Election 2002 // Ukraine at a Crossroads / Ed. by N. Hayoz, A. N. Lushnycky. — Bern, 2005. — P. 74–77; Бондаренко К. Хто й чим володіє в Україні // Українська правда. — 2003. — 17 липня.

¹⁸ Амчук Л. Знайомтеся: Віктор Медведчук, третій президент України. (Технологія захвату) // Українська правда. — 2002. — 25 березня.

¹⁹ Лебідь Н. Микола Томенко: До «темників» слід підходити творчо // Україна молода. — 2004. — 18 лютого. — С. 4; Суспільство, засоби масової інформації, влада: свобода слова і цензура в Україні. Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 4 грудня 2002 року. — Київ, 2003. — С. 5–27; Dyczok M. Breaking through an information blockade: election and revolution in Ukraine 2004 // Canadian Slavonic Papers. — 2005. — Vol. XLVII. — №. 3–4. — P. 247–250.

²⁰ Dyczok M. Breaking through an information blockade... — P. 252–256.

²¹ Муждаба А. Плутовство: стратегія антитатарських PR-кампаній в кримській пресі // Телекритика. — 2005 — 4 августва; Гарань О. Карта антисемітизму в передвиборчій грі // Українська правда. — 2003 — 6 листопада; Кучма проти, щоб все ТБ заговорило тільки українською. Хоча його дружина вже потроху розмовляє // Там само. — 2004. — 28 квітня.

²² Цензуру — геть! Акція журналістів ICTV, «Інтеру», «Нового каналу», «Тонісу» та НТН // Українська правда. — 2004. — 28 жовтня.

²³ Duszok M. Breaking through an information blockade... — Р. 256–257; Макеев С. Просування політичних персоналій // НОВИНИ VS. НОВИНИ: Виборча кампанія в новинних телепрограмах / За ред. Н. Костенко, В. Іванова. — Київ, 2005. — С. 160–161.

²⁴ Лигачева Н. 100 дней новой власти: медиасфера // Телекритика. — 2005; 12 травня; Сюмар В. Симптоми вже знайомої хвороби // Телекритика. — 2005. — 1 червня.

²⁵ Лигачева Н. 100 дней новой власти...; Експертна доповідь «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2006 році». — Київ, 2007. — С. 67–68.

²⁶ Експертна доповідь... — С. 49–53.

²⁷ Лигачева Н. Повестка дня для медиа // Телекритика. — 2004. — 10 грудня.

²⁸ Тертичний О. Державні ЗМІ — рудимент. Сам відпаде, чи допомагати треба? // Дзеркало тижня. — 2003. — 25 жовтня. — С. 20; Експертна доповідь... — С. 68.

²⁹ З огляду на таку перспективу чимало журналістів і особливо редакторів також воліють, аби все залишалось як є. Див.: Суспільство, ЗМІ, держава: вектори взаємодії. Матеріали Всеукраїнської наради керівників державних і комунальних засобів масової інформації 6–7 травня 2004 року, м. Житомир. — Київ, 2004. — С. 58, 130, 146.

³⁰ Бурковський П. Телеканал спецоперацій чи «об'єктивних новин»: конфлікт «Інтера» і Тимошенко // Телекритика. — 2008. — 25 липня.